

תשובה בינונית ותשובתו של הבינוני הרב אהרן ליכטנשטיין

מתוך: תקווה לחרשין - על תשובה ועבודת ה'

על הספר

תהליך התשובה מציב בפני כל אחד מאיתנו אתגרים והזדמנויות. חקירה עצמית, וידי ומחויבות לשינוי הם מהמשימות האנושיות הקשות ביותר, אך עצם התהליך של התחדשות והתחברות מחדש - לקב"ה ולעצמנו - הוא מתנה שיכולה לשקם מן המסד אותנו, את קהילותינו ואת החברה כולה.

בדרשותיו השנתיות על התשובה ניסה מורנו הרב ליכטנשטיין זצ"ל להפוך את הנתיב החמקמק של התשובה לנגיש יותר. במסות אלו משתמש הרב ליכטנשטיין במערך נרחב של מקורות יהודיים, לצד קלאסיקות של התרבות המערבית, כדי לבחון את היסודות הפסיכולוגיים, הרגשיים והרוחניים של החטא והתשובה. בעזרת חקירת ההרגלים והדחפיים שעלולים למנוע שינוי או לסייע לו, מספק הרב מפה ברזולוציה גבוהה של חיינו הרוחניים (מתוך המבוא)

במיוחד עבור בוגרי הישיבה צירפנו בחוברת זו מאמר אחד מתוך ספרו החדש של מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל: 'תקווה לדורשיך' - על תשובה ועבודת ה', הכולל שלוש עשרה מדרשות התשובה של הרב.

להזמנת הספר: נא ליצור קשר עם משרד הישיבה 02-9937300 שלוחה 0
או לסרוק את הברקוד

תשובה בינונית ותשובתו של הבינוני*1

תשובה למעטים ותשובה לרבים

מושג התשובה מכיל שני היבטים הנראים כסותרים. מצד אחד, לתשובה שהושלמה בהצלחה יש גוון אליטיסטי. כפי שאומרים חז"ל: "מקום שבעלי תשובה עומדין - צדיקים גמורים אינם עומדין" (ברכות לד ע"ב; סנהדרין צט ע"א). במובן זה, בעלי תשובה הם סוג של אריסטוקרטיה רוחנית, וכפי שאומרים חז"ל במקום אחר: "ראיתי בני עלייה והן מועטין" (סוכה מה ע"ב). יש להניח שבעלי תשובה הם בין אותם בני עלייה, מועטים ככל שיהיו. מצד שני, לתשובה יש צביון דמוקרטי ועממי מאוד. חיונית היא לכול, כפי שמצהיר קהלת: "כִּי אָדָם אֵין צְדִיק בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחָטֵא" (קהלת ז, כ). וגם נגישה היא לכול.

הרמב"ם מדגיש שכיוון שלכולם יש רצון חופשי, תשובה מטילה חובה על כולם ומספקת הזדמנות לכולם:

הואיל ורשות כל אדם נתונה לו, כמו שבארנו, ישתדל אדם לעשות תשובה ולהתודות בפיו מחטאיו ולנעור כפיו מחטאיו, כדי שימות והוא בעל תשובה ויזכה לחיי העולם הבא (רמב"ם, הלכות תשובה ז, א).

כיון שתשובה היא כה חשובה, השגת מעמד של "בעל תשובה" שיזכה לחיי העולם הבא אינה מוגבלת למעמד מסוים או לקבוצה מסוימת, ואף לא ליחידים בולטים או יוצאי דופן במובן כלשהו. זוהי מטרה אוניברסלית. לפיכך, לתשובה יש מצד אחד טון אריסטוקרטי, ומצד שני צביון מקיף, אוניברסלי ואפילו דמוקרטי. לשניות הזו נתייחס כאן, בייחוד בכל הנוגע לקשר שבין תשובה לבינוניות. בעוד למילה "בינוניות" יש בשפתנו צליל אפרורי או אף שלילי בתכלית, אצל חז"ל ובספרות היהודית המסורתית אין למילה הזו הקשר דומה. למעשה, ר' שניאור זלמן מלאדי פותח את ספרו הגדול תניא, בברייתא הדנה בגורלו של הבינוני (נידה ל ע"ב). הוא מוסיף ומצטט גמרא שבה גדולי האמוראים מביאים את עצמם כדוגמה לבינוניים (ברכות סא ע"ב). עם זאת, במסגרת מטרותינו כאן נניח ש"בינוני" אינו יותר ממה שמציע מובנה המילולי של המילה: אדם ממוצע.

חשוב במיוחד להתמקד בגורלו ובייעודו של הבינוני במהלך עשרת ימי תשובה. כך אומרת הגמרא: שלשה ספרים נפתחין בראש השנה: אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים; רשעים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה; בינוניים - תלוין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים. זכו - נכתבין לחיים, לא זכו - נכתבין למיתה (ראש השנה טז ע"ב).

*1 דרשה זו נישאה בכינוס התשובה על שם האוסמן-שטרן, במכון גרוס בירושלים, תשרי תשס"ד.

לפי פסקה זו, עשרת ימי התשובה, הימים של "דְּרָשׁוּ ה' בְּהִמְצָאוֹ קְרָאֵהוּ בְּהִיּוֹתוֹ קְרוֹב" (ישעיהו נה, ו), מייצגים את שעת ההכרעה עבור הבינוני. למרות השאלות הברורות שמעלה הסיווג על פי מידת הצדיקות, אנו רואים כאן מודעות לחשיבותה של התשובה, בייחוד בתקופה מקודשת זו, עבור הבינוניים, אשר "תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים". נושא זה רלוונטי במיוחד עבורנו, משום שמן הסתם כולנו נמנים על הבינוניים הללו.

האליטיזם של הטוהר

נפתח את דיוננו בטקסט שאינו מתייחס במישרין לתשובה, ובכל זאת נוגע בנושא המרכזי של אליטיזם אל מול עממיות. בפרק השישה עשר של מסילת ישרים, הרמח"ל פותח בדיון על טיבה של הטוהרה: "הטהרה היא תיקון הלב והמחשבות". הוא מוסיף ומבהיר שטהרה היא זיכוך המעשה והמניע, עד שאין בנפש האדם כל רבב טומאה, שיוכל לפגום בלבבו ובמחשבותיו. אם אדם עוסק במעשה שהוא חיובי ביסודו - אולי אפילו מצווה - אך יש נימה דקה של טומאה במניע שלו או בגישתו, אי אפשר לומר שפעולה זו טהורה היא. "אף על פי שאיסור כזה בטל במיעוטו", אומר הרמח"ל, "על כל פנים, המעשה שתערובת כזה בתוכו טהור לגמרי איננו".

טהרה, אומר הרמח"ל, אינה יכולה להיות חלקית; חייבת היא להיות טהורה כליל ובשלמות. כמו הסולת העולה למנחה על המזבח, שיש לנפות בשלוש עשרה נפות, כדי להסיר ממנה כל טומאה, כך צריך אדם לזכך כליל את אישיותו ואת מעשיו כדי להגיע למעלת הטוהרה. הרמח"ל אינו מרחיק לכת עד כדי האמירה שבהעדר טהרה מוחלטת זו אין האדם או המעשה ראויים להערכה. אכן, כל אדם מקבל את הגמול הראוי וההולם למעשיו הטובים; פגם קטן במניע למעשה מסוים אינו מבטל אותו כליל. אך לפי הרמח"ל, אותו אדם ואותו מעשה אינם יכולים להיחשב טהורים באמת.

אפשר לחלק את מסילת ישרים לשני חלקים. באופן כללי, החצי הראשון מציג את המעלות הנחוצות לאדם בדרך למדרגה שנוכל לכנות "צדיק". לשם כך עליו להקפיד לציית להלכה; אדם חייב למלא את המצופה ממנו ולהימנע ממה שנאסר עליו. בניגוד לזה, החצי השני של הספר מתמקד באדם השואף להיות "חסיד", המוגדר על ידי הרמב"ם כמי שנוהג לפנים משורת הדין (הלכות דעות א, ה). יכול אדם להיקרא צדיק גם אם כתם קטן מעיב על טהרתו, אך מעלת הטוהרה גדולה היא ממדרגתו של הצדיק; זהו

צעד בדרך למעלתו של החסיד, השותף בעילית הרוחנית. בטהרה אין נקודת אמצע ואין סקאלה; אדם יכול להיות טהור או טמא. הפגם הקטן ביותר באדם פירושו שהחמיץ את הרכבת, ואינו נחשב טהור.

אדם יכול להשלים עם העובדה שאין הוא חלק מהעילית, שאין הוא בין אלו שעליהם אומר הפסוק: "אֶסְפֹּף לִי חֲסִידֵי כְּרִיתִי בְּרִיתִי עָלַי זָבַח" (תהילים נ, ה). אדם יכול להיות שבע רצון אף כשאין הוא הנהנה מהגנתו המיוחדת של ה', שעליה מעיד הפסוק: "רַגְלִי (חסידו) חֲסִידָיו יִשְׁמְרוּ" (שמואל א ב, ט). יכול הוא להיות יהודי טוב ואדם הגון, החי בשלווה עם הידיעה שאין הוא אחד מקומץ החסידים שבקרבו. ובכל זאת, עקרון האליטיזם של החסיד מטריד למדי, ואפילו מדכא. אם אדם חייב להיות זך לחלוטין כדי שייחשב "טהור", אין למעשה שום שלבי ביניים. זוהי תחזית מייראת.

במידה מסוימת, תפיסה זו מטרידה גם מבחינה מוסרית. אדם יכול להשקיע מאמץ גדול בניסיון להשיג את מעלת הטהרה, ואז למעוד בגלל עוון זעיר או כוונה פגומה, בגלל חטא קטן בכוונה או במעשה. אף שהמעידה הזו נראית עניין של מה בכך, די בה כדי להדיח את האדם משורותיהם של הטהורים. גם מבחינה דתית, במונחי עבודת ה' של האדם, מטריד שהסיווג הזה כה מחמיר; סיווג כה נוקשה מעורר תחושה הקרובה לדיכוי. לבסוף, רף השלמות המוצג כאן הוא כה גבוה, עד שהוא כנראה ירתיע אנשים רבים מלבקש טהרה מלכתחילה. הם עלולים לטעון באופן הגיוני שאת הטהרה יכולים להשיג אנשים בשיעור קומתו של החפץ חיים, אך היא מעבר ליכולתם של אנשים כמותם.

מובן בתכלית שהטהרה המוחלטת שבה דן כאן הרמח"ל אכן קיימת בתחומים מסוימים של עבודת ה', ורף כזה אף נחוץ בזירות אלו. אפילו מום קטן עלול לפסול. פרה אדומה נפסלת מבחינה הלכתית אם יש בה אפילו שתי שערות שאינן אדומות. בהמה שיש בה פגם זעיר, כמו נקודה לבנה בשחור שבעיניה, פסולה לקרבן. בנוסף לזה, אפילו במקום שבו לא חלות הדרישות הגבוהות של דיני מומים - בנוגע למשל לקרבנות עוף,² מנחות ועצים למערכה - עדיין קיים האידיאל של "תמימות", שלמות: "תְּמִימִם יִהְיוּ לָכֶם וְנִסְכֵיהֶם" (במדבר כח, לא).

בעולם החומרי - בפרט ביחס לרף הטהרה הנדרש במקדש - רמה כזו של דקדקנות היא ודאי מובנת. אך אפילו בנסיבות רגילות, האם אפשר ליישם רמה זהה של חומרה, דיכוטומיה

² קרבן עוף נפסל רק בחסונו של אבר שלם, ולא במום פחות חמור.

בינארית של בחוץ-או-בפנים, גם בנוגע למישור האנושי ובפרט בנוגע למישור הרוחניות האנושית? בהקשרים מסוימים, אין הבדל בין החמצה כחוט השערה לפספוס ענקי. אך האם כך הוא גם בעולם הרוח? ואם אכן כך הוא, כמה גבוה הוא רף הכניסה לממלכת הטהרה?

מן הזווית ההלכתית, אדם הטובל במקווה יכול להיות טהור או טמא, בלי כל מעמד ביניים - עלתה לו טבילה או שלא - בגלל חציצה או סיבה אחרת. האם נוכל ליישם את הרף הזה ולטעון שחציצה זעירה מבטלת את התהליך הרוחני כולו ומפקיעה את חשיבותו וערכו? זוהי מציאות מבהילה.

האליטיזם של התשובה

סוג מיוחד של טהרה הוא זה שמבקשי התשובה מחפשים כחלק מתהליך הכפרה: "כִּי בַיּוֹם הַהֵוא יִכָּפֵר עֲלֵיכֶם לְטָהַר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תִּטְהַרְוּ" (ויקרא טז, ל). האם רמה זו של טהרה שייכת רק לאלו שטבילתם מושלמת, שלא רק השליכו את השרץ מידם אלא גם נמנעו מכל חציצה פסולה? קשה להאמין שרק הם יזכו לטהרה ביום הכיפורים.

יתר על כן, אם אכן נגיע למסקנה זו, אם נרומם ונשגיב את התשובה ואת דרישותיה עד לגבהים שמעבר להשגתו של הבינוני מן השורה, קשה לחשוב על דרך מוצלחת יותר להחליש את נחישותם ואת החלטיותם של בעלי תשובה. אם אדם אכן טוען שטהרה היא זכות יתר של יחידים נבחרים, ואם אכן אין דרך ביניים בין הפגום למושלם, האם על הבינוני פשוט להנמיך את הרף הרוחני שלו, להשלים עם חיים רוחניים ממוצעים בכלל ועם תשובה ממוצעת בפרט? לאידיאליזציה של תשובת העילית עלולה להיות השלכה שלילית על הבינוני, בהובילה אותו לא להעצמת מאמציו הרוחניים אלא לרפיונם.

נסכם את שתי הבעיות שגורמת האידיאליזציה של התשובה: מצד אחד, אנו חוששים שאיננו יכולים להשיג אידיאל אצילי ונשגב כזה; מצד שני, אנו עלולים להשלים עם ההבנה שאם איננו יכולים להשיג את תשובת העילית, ננמיך את ציפיותינו ואת מאמצינו ונשלים עם תשובה בהילוך נמוך. הרמח"ל מודה, לכל הפחות בנוגע לטהרה, שגם גרסה פחותה שלה היא עדיין מידה טובה הראויה לתגמול; אך בכל זאת שייכת היא למישור אחר ולסדר אחר.

לא בשמים היא

במובן מסוים, הפתרון לשתי הבעיות נמצא בכמה פסוקים מפרשת ניצבים:
כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוה היום לא נפלאה היא ממך ולא רחקה הוא. לא בשמים הוא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו
ישמענו אתה ונעשנה. ולא מעבר לים הוא לאמר מי יעבר לנו אל עבר הים ויקחה לנו ישמענו אתה ונעשנה. כי קרוב אליך הדבר
מאד לפיך ובלבבך לעשותו (דברים ל, יא-יד).

על איזו מצווה מדברת התורה? בפירושו לפסוק האחרון מבאר רש"י שהתורה אינה מתייחסת כאן
למצווה מסוימת אחת אלא למכלול השלם של המצוות, לכל העולם של עבודת ה'. אך הרמב"ן חולק
עליו. אחרי ציטוט דברי רש"י, אומר הרמב"ן:

והנכון, כי על כל התורה יאמר: 'כל המצוה אשר אנכי מצוה היום', אבל 'המצוה הזאת' - על התשובה הנזכרת, כי 'השובות אל
לבבך', 'ושבת עד ה' אלהיך' - מצוה שיצוה אותנו לעשות כן. ונאמרה בלשון הבינוני [= ולא בציווי], לרמוז בהבטחה כי עתיד
הדבר להיות כן (דברים ל, יא).

לפי הרמב"ן, פסוקים אלו מתייחסים במיוחד לתשובה, ועל התשובה אומרת התורה: "לא נפלאה היא
ממך, ולא רחוקה היא". אם אנו מקבלים את פרשנותו של הרמב"ן, מהו המסר של פסוק זה? התוכן
והנעימה של פסוקים אלו מכוונים, כמעט במפורש, להרגיע. אל תדאג שמא יהיה קשה מדי להשיג
תשובה. אדרבא - "קרוב אליך הדבר מאוד", יהיה בסדר. ועדיין, לצד ההרגעה, המסר הוא גם תובעני
מאוד.

ראשית, פסוק זה חוזר את הרציונליזציה הבלתי נמנעת של הבינוני להתנהגותו - ודוחה אותה. הבינוני
עלול להרגיש שהוא היה רוצה ללמוד תורה, להתפלל בכוונה יתרה ולרומם את נשמתו, אך פשוט אינו
יכול. זה קשה מדי ומעבר לכוחותיו - הוא לא גדל בבית הראוי; הוא לא קיבל את החינוך הראוי; אין
הוא חי בחברה הנכונה; אין לו הכוחות האינטלקטואליים או המוסריים הנחוצים לתשובה - הוא פשוט
אינו יכול. הבינוני מעלה את העיקרון "אונס רחמנא פטריה" (בבא קמא כח ע"ב), וטוען שאי אפשר היה
לצפות ממנו לעשות יותר או להשתפר; זה מעבר לטווח השגתו. התורה חוזרת תגובה זו ומתעקשת שאף
על פי כן עליו להמשיך בלי להפסיק. כאשר התורה אומרת לא לדאוג, משום שהתשובה היא בהישג
ידו של האדם, אין רק מרגיעה ומספקת תמיכה פסיכולוגית. להרגעה נלווית דרישה, לאמור: אין
מקום לרציונליזציה הגורסת שאי אפשר לחזור בתשובה. יהא אדם בינוני ככל שיהא, מעידה התורה,
תשובה היא תמיד בהישג ידו.

ישנו גם ממד נוסף לדרישתה של התורה כאן. בקוראם בין השורות של הפסוקים, חז"ל מצאו מסר שני, רמוז ולכאורה מנוגד:

מאי דכתיב: 'לא בשמים היא ולא מעבר לים היא?' 'לא בשמים היא' - שאם בשמים היא אתה צריך לעלות אחריה, ואם מעבר לים היא - אתה צריך לעבור אחריה (עירובין נה ע"א).

בניגוד למשמעות המילולית של הפסוק, הרומז שבאופן תיאורטי אדם היה פטור מן התשובה לו הייתה זו מעבר לכוחותיו, דברים אלו של חז"ל מציינים שאין כל תירוץ להשתמטות מן התשובה, אף אם היא "בשמים" או "מעבר לים". לאור הבנה זו, הפסוק מכונן קביעה עובדתית, הנושאת בחובה הן יסוד מרגיע והן התעקשות ותביעה מוחלטת. אם בשמים היא, חייב אתה לחגור מצנח ולהחזיר אותה. אם מעבר לים היא, חייב אתה להפליג למרחקים כדי להשיג את היעדים שקבעה התורה.

מה שהוצג לעיל כפסקה מרגיעה הפך, לאור פרשנות הגמרא בעירובין, לתביעה חזקה וקיצונית. בקריאה זו, הרעיון העיקרי של הפסוקים הוא שקושי איננו תירוץ - לא ביחס לשמירת מצוות בכלל, ולאור פירוש הרמב"ן, אף לא ביחס לתשובה בפרט. מצד אחד, נאמר לנו שדי בכישרונותיו הרוחניים המוגבלים של הבינוני כדי להשיג תשובה שרמתה מספקת, מנקודת מבטה של התורה. התשובה היא בת השגה. האם מושלמת היא? האם אפשר השוותה לתשובה של החפץ חיים? ברור שלא. אך גם תשובתו של הבינוני היא עבודת ה'. א-לוהים מקבל גם סוג כזה של תשובה וגם לה יש משמעות דתית ורוחנית. אך המסר המקביל הוא שעל אדם לעשות כמיטב יכולתו, לגייס את כל מאמציו, לרתום את כל האנרגיות שלו ואת כל כישוריו כדי להשיג את התכלית הדתית הנאצלת. אם אנו קוראים את שני המסרים הללו יחדיו, הרי שאמנם קיבלנו התחשבות רחומה בכל הנוגע להישג - א-לוהים יהיה מרוצה עם כל מה שביכולתנו להשיג - אך לא בכל הנוגע למאמץ. איננו אחראים על התפוקה, אך אנו בהחלט אחראים על התשומה.

השקפת התורה על הבינוניות

באופן כללי, לא נמצא במחשבת ישראל ובהלכה אותו בוז לבינוני, או למעמד הביניים המייצגו, שהוא נושא נפוץ בהרבה מספרות המאה התשע עשרה. לא נמצא גם את ההערכה והאידיאליזציה של החייתי, הפרימיטיבי והבור, הרווחים בחלק גדול מהספרות הרומנטית, ולא את האידיאליזציה של הכוח, הנוכחת רבות בספרות שלהי המאה התשע עשרה, כולל זו של ניטשה. מקורות אלו בוז לבינוניים בשל היותם

בורגנים, "פיליסטרים"; "אומה של חנוונים", כפי שאמר בזלזול נפוליאון על אנגליה. בכתבים מן המרתף של דוסטוייבסקי קובע המספר שהוא רוצה להיות "גיבור או טינופת - אין שום דבר באמצע". עם גישה כזו לא נוכל להזדהות; אין היא בת בית בעולמנו.

למעשה, לעתים נראה שהספרות התורנית מאדירה את הממוצע. בהפטרה של היום הראשון של ראש השנה אנו קוראים שחנה מבקשת מא-לוהים "יָרַע אֲנָשִׁים" (שמואל א א, יא). הפירוש המילולי הוא פשוט "ילד", אך לפי דעה אחת בגמרא (ברכות לא ע"ב) חנה מבקשת: "זרע שמובלע בין אנשים", ממוצע ולא בולט; לא גבוה ולא נמוך, לא חזק ולא חלש, לא חכם מאוד ולא כסיל; ממוצע בתכלית. אף כאשר מקורותינו מקדמים חזון של גדולה, אין הוא מלווה בבוז לבינוני ולחיי היום-יום של האנשים הרגילים. עדיין, לא בהכרח נובע מכך שבינוניות בעולם הרוח יכולה להיות מקובלת, שלא לומר נערצת.

מהו אם כן תפקידה של הבינוניות בעולם התשובה? ראשית, נסביר מה כוונתנו בניסוח "תשובה בינונית". תשובה בינונית עלולה להיות נרפית מבחינה רגשית, חיוורת מבחינה הלכתית, תפלה מבחינה רוחנית, מוגבלת בשאיפותיה, חסרת חיות, שאינה מונעת מתוך תחושה חריפה של אשמה. היא יכולה להתאפיין בכמיהה להתקרב לא-לוהים, אך בהילוך נמוך מאוד, בלי מאמץ רגשי או רוחני גדול בעולם הפנימי ובלי התאמצות לתקן ולהתוות דרכים חדשות בעולם החיצוני.

סוג כזה של תשובה בינונית אינו עונה לרף הדרישות שהציבה התורה, כאשר תבעה מאתנו ללכת לשמים או מעבר לים כדי לבקש את התשובה, אם כך נחוץ. תשובה בינונית כזו אינה לגמרי חסרת ערך, אך היא בהחלט אינה מספקת. אף אם נניח, כנגד דברי הרמב"ם (הלכות תשובה ב, ד), שאדם אינו צריך ליצור עצמו מחדש כדי לחזור בתשובה, ושדי בכך שיתבונן בעצמו וינסה להשתקם ולהתחדש בעודו משמר את זהותו - הרי אפילו זה דורש מאמץ גדול ומעורבות. כאשר אלו חסרים, התוצאה החיוורת בקושי הולמת את האידיאלים או את הסטנדרטים של התשובה.

לאור זאת, איננו יכולים מבחינה הלכתית או פילוסופית להשלים עם תשובה הנולדת מתוך נוחות ומוגבלת על ידי נוחות. אף אין זה חכם, צודק או מקובל לצפות שא-לוהים יסתפק בסוג כזה של תשובה. אך אם אנו מנסים כמיטב יכולתנו, בעזרת מיטב כוחותינו האינטלקטואליים והמוסריים, ובכל זאת נכשלים, בגלל יכולתנו המצומצמת, אופקיני המוגבלים או נסיבותינו העיוניות, תשובה כזו מתקבלת במלואה.

”נחפשה דרכינו ונחקרה”

התשובה השלמה, שאליה אנו מתפללים בתפילת עמידה וב”אבינו מלכנו”, מוגדרת ביסודה על ידי התשומה הרוחנית, ולא רק, או בעיקר, על ידי תוצאותיה. כאשר הבינוני עושה תשובה, התוצאה האובייקטיבית תהיה אף היא בינונית בהכרח, משום שנובעת היא מדעת בינונית ומנפש בינונית. מוגבלת היא בידי היכולות והאופקים של מחוללה. אך סוג כזה של בינוניות מרכזי הרבה פחות בהגדרת ”תשובה שלמה”. במקום שיש בינוניות בהישג אך לא במאמץ ובכוונה, קיימת אכן תשובה שלמה.

בשלוש אבני בוחן אפשר להשתמש כדי לוודא שהושגה תשובה שלמה: שאלת היוזמה, שאלת הגישה ושאלת השאיפה.

השאלה הראשונה, שאני מכנה שאלת היוזמה, מתייחסת לחקירה פנימית ועמוקה, הקובעת אם אנו במסלול הנכון ואם מאמצינו מכוונים כראוי. הפסוק באיכה אומר: **”בְּנַחֲפֵשָׁה דְרָכֵינוּ וְנִחְקְרָה וְנִשְׁוֶה עַד ה'”** (איכה ג, מ) - נקודת המוצא של התשובה היא אפוא: **”אם רואה אדם שישורין באין עליו - יפשפש במעשיו”** (ברכות ה ע”א). אדם דתי אינו מתייחס לתלאתיו ולמצוקותיו כעניין שבמקרה, אלא כנובעים במובן מסוים מהשגחה. לפיכך מתבונן הוא בעצמו כדי לראות אם שינוי בהתנהגותו יכול לשפר את מצבו.

אך אפשר לפרש את הפסוק גם באופן רחב יותר, כפי שאכן עושה הרמב”ם בדיונו בנושא הבחירה החופשית והיקפה: **”כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם”** (הלכות תשובה ה, ב). זוהי קביעה ראויה לציון, שכמעט לא תיאמן. הרעיון שלאדם יש החופש להגיע לשני הקצוות של המידה הטובה והחטא מנוגד למדי לדימוי העצמי שלנו. איננו מדמיינים שנגיע לפסגות הרוחניות של משה רבנו, ואף לא שנעמיד עגלי זהב כירבעם בן נבט. אך הרמב”ם, במאבקי כנגד חסידי הפילוסופיה של הגזירה הקדומה, מעביר את המסר שהישגינו וכישלונותינו הרוחניים - אפילו עד לקצוות של משה או ירבעם - לא נחקקו באבן. לפיכך, ממשיך הרמב”ם ואומר: **הואיל ורשותנו בידינו, ומדעתנו עשינו כל הרעות, ראוי לנו לחזור בתשובה ולעזוב רשענו, שהרשות עתה בידינו. הוא שכתוב אחריו: 'נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה' וגו'.**

עבור הרמב”ם, תשובה לא נועדה רק לאלו שמוצאים עצמם בחרדה ובמצוקה; התשובה נועדה לכולם.

הרב סולובייצ'יק השתמש בהשוואה לחמץ כדי להסביר איך צריך אדם להתייחס אל התשובה. בפסח,

אסור שיהיה חמץ בביתו של אדם. אך אין די בכך שאדם ישליך בערב פסח את הלחם מן המזווה; ההלכה מחייבת אותו לערוך "בדיקת חמץ" - חיפוש מדוקדק ונמרץ אחרי חמץ בכל פינות ביתו. הרב הסביר שזהו שורש ההבדל בין התשובה של כל השנה כולה לתשובה של עשרת ימי תשובה ויום הכיפורים. במשך השנה, אם אדם מגלה שחטא, חייב הוא לחזור בתשובה. זוהי חובה צרה וממוקדת, שמטרתה לתקן משבר רוחני מידי. תשובה זו אינה מיועדת לקדם ולהעשיר את חייו הרוחניים של האדם באופן רחב ומקיף. אין היא מטילה עליו חובה לקום בכל בוקר ולבחון את נשמתו באופן מדוקדק. אך בעשרת ימי תשובה, זו בדיוק החובה שמוטלת על האדם. אדם חייב לעסוק במעין בדיקת חמץ רוחנית: "נחפשה דרכינו ונחקורה".

המונח "דרך" מופיע בהקשר של תשובה בכמה פסוקים נוספים. הרב הרחיב בעניין זה, בצטט את הפסוק הראשון בספר תהילים: "אֲשֶׁרִי הָאֵישׁ אֲשֶׁר לֹא הֵלֵךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים וּבְדַרְךְ חָטָאִים לֹא עָמַד". הפסוק אינו מתייחס רק למעשיהם של החוטאים, אלא גם לדרכם, לסגנון חייהם, לסולם הערכים ולסדר העדיפויות שלהם - לאופן קיומם. כן הוא גם לגבי שיטוט מישעיהו, הממצה את מהותם של עשרת ימי תשובה: "דַּרְשׁוּ ה' בְּהַמְצֵאוֹ קְרָאֵהוּ בְּהִיטּוֹ קְרֹב. יַעֲזֹב רְשָׁע דַּרְכּוֹ וְאִישׁ אֶן מִחֻשְׁבֹּתָיו" (נה, ו-ז).

עלינו לבחון לא רק אם אכלנו אוכל שאינו כשר, אם היינו מעורבים ביחסים אסורים או אם עשינו עבירה כזו ואחרת. בתפילת זיכרונות בראש השנה אנו קובעים שהקדוש ברוך הוא רושם "מעשה איש ופקודתו ועלילות מצעדי גבר, מחשבות אדם ותחבולותיו ויצרי מעללי איש". א-לוהים זוכר לא רק את מעשינו אלא גם את המחשבות ואת ההשליה העצמית שמאחורי המעשים, אלו שהוליכו אותנו שולל - ושאלף אנו חייבים להתייחס אליהן. מזווית רוחנית אי אפשר להתייחס רק לפעולותיו החיצוניות של האדם, לשפוט, לטהר או אפילו לתקן אותן. חייבים להתייחס לתיקון מכלול אישיותו של האדם.

ניתן דעתנו לכך שבפסוק ישנם שני פעלים: לחפש ולחקור. חיפוש מתייחס לאיסוף המידע, ואילו חקירה מתייחסת לניתוחו. התהליך של חיפוש עצמי הוא לעתים קרובות בלתי נעים. כשאדם מתחיל לגרד את פני השטח של דימויו העצמי, הוא עלול לגלות שאף שמעשיו סבירים, המניעים שמאחוריהם אינם נאותים כפי שהם אמורים להיות. הוא עלול או לגלות שאין הוא ברמה הרוחנית שסבר. למרות אתגר זה, תשובה משמעותית חייבת לכלול חיפוש. הפסוק קובע: "יֵר ה' נְשַׁמֵּת אָדָם חִפֵּשׁ כָּל חַדְרֵי בֶטֶן" (משלי כ, כז). כפי שהי מחפש בחדרי בטננו, עלינו לעשות כך גם בעצמנו. עלינו לחפש בתוכנו,

לבחון לא רק מה אנו עושים בידינו, בפינו וברגלינו, אלא גם מה בלב-לבנו. רק אחרי שנחפש יכולים אנו לחקור, בנסותנו להבין ולהעריך מה שראינו.

בפילוסופיה הדתית, אמת מובנת מאליה היא שאנו למעשה שומרים. מצד אחד, אנו שומרים של העולם הרחב; א-לוהים שם את האדם בגן עדן "לְעִבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ" (בראשית ב, טו). אך בראש ובראשונה אנו שומרי עצמנו, וההוראה "לעבדה ולשמרה" מתייחסת גם לתחום זה. התלמוד מדבר על ארבעה סוגי שומרים: שומר חינם, שומר שכר, שומר ושואל. שומר שכר חייב לשלם לבעלים במקרה של גנבה או אבדה, ואילו שומר חינם פטור במקרים אלו. אך לפי התלמוד (בבא מציעא צג ע"ב) יש גם הבדל באיכות וברמה של השירות שמצפים מהשומר לספק. לפי דעה אחת בגמרא, די לשומר חינם לשמור "כדנטרי אינשי", כפי שנוהגים אנשים לשמור על נכסיהם שלהם - ברמה נמוכה יחסית. אדם רגיל איננו עומד בדלת ביתו במשך כל היום כשהוא חמוש ברובה ואיננו שומר את כספו ברכב משוריין, ולכן די לשומר חינם לעמוד באותו רף. אך שומר שכר מספק שירות מקצועי, ולפיכך מצפים ממנו לבצע שירות זה באופן מקצועני. בדומה לכך, אם אנו שומרי עצמנו, ו"נחפשה דרכינו ונחקורה" הוא אחד הפנים של שמירה זו, אז חייבים אנו להתייחס לעצמנו לא כשומרי חינם אלא כשומרי שכר. אין זה די להעריך עצמנו "כדנטרי אינשי"; אין די במינימום, בעשייה אדישה, המסתפקת בכך שאין היא מזניחה בפועל ממש. שומרי שכר אנו, ולכן "נחפשה דרכינו ונחקורה" הוא הרף הגבוהה המצופה מאתנו.

זוהי מהותו של יסוד היוזמה, שהוא כה חיוני לתשובה בכלל, ונוגע לתשובתו של הבינוני לא פחות מאשר לתשובת העילית. משמעו לצלול לתהומות, לחקור את קיומנו הפנימי ולעשות זאת כמיטב יכולתנו. בעוד אדם מתוחכם יכול להגיע מעט עמוק יותר מאשר עמיתו המתקדם פחות, הגורם הקריטי הוא שכל אדם, בכל מעמד רוחני, חייב לחפש ולחקור.

קבע לעומת תחנונים

אבן הבוחן השנייה לתשובה שלמה היא שאלת הגישה. התלמוד במסכת ברכות דן בקביעתה של המשנה, שהתפילה צריכה להיות תחנונים. תפילה אינה רק הצגה של רשימת דרישות אלא הפצרה נרגשת. לעיל הזכרנו את דברי המשנה, "העושה תפלתו קבע, אין תפלתו תחנונים" (ברכות כח ע"ב), ואת הסבר הגמרא: "כל שתפלתו דומה עליו כמשויו" (שם כט ע"ב). הקביעה הזו רלוונטית לא רק בנוגע לתפילה, אלא ביחס לעבודת ה' ככלל ולתשובה בפרט. מדובר באדם שומר מצוות, המחויב כליל להלכה;

לא יעלה על דעתו לבטל מצווה כדוגמת תפילה. אך איך הוא מיישם זאת? האם יש בו התרגשות? האם הוא חש בזכות הגדולה שניתנה לו, בשר ודם, לעמוד בתפילה לפני קונה שמים וארץ? האם הוא מכיר בצורך הרגשי והרוחני להתפלל, מעבר לדרישה ההלכתית הטכנית? או שמא אין זה אלא משא על צווארו: שלוש פעמים ביום הפעמון מצלצל, לאות שהגיע הזמן לתפילה - ובכן, מתפלל הוא.

הרב סולובייצ'יק העיר פעם שסוג מסוים של יהודים "אינו רוצה להתפלל; הוא רוצה להיות מפולל". אדם כזה רואה בתפילה חובה שיש למלא אבל אינו מרגיש את הדחף הרוחני להתפלל; הוא רק רוצה שהמשימה תסתיים. לעולם לא ישתמש ממחויבותו ללכת להתפלל בבית הכנסת ולא יחמיץ את קריאת התורה. אך היא אינה ממלאת אותו, והוא רק ממלא את חובתו.

גם לתשובה יש הניגשים כאל חובה צוננת, ובכלל זה גם לחיפוש ולחקירה שתיארנו קודם. כאשר מתחילים עשרת ימי תשובה, אדם עלול להיועץ ברמב"ם ובשולחן ערוך ולמצוא את ההלכה הקובעת שעליו לעשות תשובה בתקופה זו. אם הוא רואה עצמו כיהודי הלכתי וכחייל טוב, הוא יעשה זאת - אך כעול על צווארו. הוא היה מעדיף לא להשכים קום לסליחות, ולא לעבור את התלאות הלא-נעימות הכרוכות בתהליך של "נחפשה דרכינו ונחקורה". הוא עושה זאת, כמעט נגד רצונו, משום שהוא מרגיש שהוא חייב. אך תשובה שלמה חייבת להיות כנה ומלאת משמעות, במונחים של גישת האדם. החשוב ביותר לענייננו הוא שאיכות זו של התשובה רלוונטית לבינוני כמו לבני העילית. אין שום סיבה שלאדם שכירונותיו הדתיים בינוניים לא יהיה להט דתי כן, בדומה לאדם שדתיותו מעמיקה ורגישה. אם אדם שיש לו פחות פוטנציאל חוזר בתשובה מתוך מוטיבציה טהורה ורצינות, תשובתו מתקבלת בשלמותה.

שני סוגי תשובה

אבן הבוחן השלישית היא שאלת השאיפה. מהו חזונו של האדם? על מה הוא חולם במיטתו לעת ליל ובמהלך עמל יומו? תשובה עלולה להיות בינונית, אם אין בה שאיפה. תשובה כזו, נטולת חזון היא: אדם יכול לחפש ולחקור עצמו, אולי אף במוטיבציה הראויה, אך אין זה חלק מחזון גדול או מתהליך מתמשך. פעולות התשובה שלו הן שרשרת איים - אולי אפילו ארכיפלג שלם - אך החיסרון בכמיהה דן את תשובתו לבינוניות. כה הרבה מהתשובה תלוי בכמיהה. הכמיהה היא הן ה-terminus a quo והן ה-terminus ad quem של התשובה - הן נקודת המוצא והן היעד שלה.

כפי שכתבנו בפרקים הקודמים, לתשובה שני ערוצים בסיסיים: תשובה "מוסרית", תשובה מהחטא, ותשובה "דתית", תשובה אל הא-לוהים. התשובה המוסרית אינה מסתפקת ברחיצת ידיו של החוטא מן החטא ותו לא. היא חייבת לכלול גם תשוקה וחזון להשיג טוב רוחני, טהרה ושלמות. גם התשובה הדתית כוללת כמיהה: כמיהת האדם לתקן את יחסיו עם הקדוש ברוך הוא, ושוב להנות מרחמיו ומחסדיו. אדם חייב לשאוף לגשת לא-לוהים ולחוש בקרבתו.

שני הערוצים כוללים את יסוד השאיפה, החיוני להשלמת התשובה, אף שאולי במינונים שונים. יסוד זה של שאיפה, כמו היסודות של יוזמה וגישה, בן בית הוא בתשובתו של הבינוני, נגיש הוא לבינוני, ויש לקוות שאף אופייני הוא לתשובתו. אף הצליין הבינוני ביותר בעולם הרוח יכול וצריך להתעלות מעל לגבולות בינוניותו, להגיע לפסגות שטרם כבש ואולי אף לפתח בדרך זהות חדשה.

השתדלות מתמדת

במובן מסוים אפשר לומר שהשאיפה היסודית היחידה של תשובת הבינוני היא לעזוב את שורות הבינוניים. זמן רב היה הוא בינוני, וחושק הוא במהפכה שתתחולל בעצמותו הרוחנית; לא עוד בינוני יהיה אלא אדם אחר בתכלית, כפי שאומר הרמב"ם. יצטרף הוא לשורות העילית האריסטוקרטית; יהיה אחד מבני העלייה המועטים. יעמוד הוא במקום שצדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד. זהו, אכן, היבט אחד. אך מבחינה מציאותית, סוג זה של שינוי מוחלט והפיכה עצמית - נדיר הוא. אין הוא מושג בקלות ואין הוא נפוץ.

ובכל זאת, גם אדם המכיר בכך שבינוני הוא ושבינוני יותר, יכול להשיג את יסוד השאיפה, גם אם באופן מוגבל. ישנן רמות שונות של בינוניות, הן מבחינה כמותית והן מבחינה איכותית. חלק מיסוד השאיפה שבתשובה הוא ההכרה בספקטרום הזה, בניגוד להתייחסות של מסילת ישרים, שלפיה אדם הוא בפנים או בחוץ, בלא כל דרגות ביניים. חייבים אנו לדעת שהתשובה אינה רק יעד שיש להשיג, אלא כיוון שבו יש לצעוד.

מילה יוצאת דופן מופיעה בהלכות תשובה לרמב"ם, בהלכה שציטטנו לעיל: הואיל ורשות כל אדם נתונה לו, כמו שבארנו, ישתדל אדם לעשות תשובה ולהתודות בפיו מחטאיו ולנעור כפיו מחטאיו, כדי שימות והוא בעל תשובה לחיי העולם הבא (ז, א).

מה משמעות הקביעה שהאדם "ישתדל"? הרמב"ם לעולם אינו אומר שהאדם "ישתדל" לאכול מצה בפסח, או ש"ישתדל" לאכול בסוכה בסוכות. אלו הן חובות, נקודה. בפרק הראשון של הלכות תשובה משתמש הרמב"ם במינוח המדויק, כאשר קובע הוא שאם אדם גילה שחטא, חייב הוא לערוך תהליך מסוים של כפרה. אך כאן, בפרק השביעי, מדובר על הכיוון הרוחני הכולל של חיי האדם, ובהקשר זה ההשתדלות היא חיונית ומרכזית. כאן משתקפת העובדה שהתשובה היא תהליך, ולא דווקא רוביקון שהאדם צריך לחצות.

פסיקתו של הרמב"ם, שעל האדם להשתדל לעשות תשובה, משליכה אלינו את הכפרה. אף כשאין אנו עוסקים ביסוד ממוקד בחדות של התשובה, הדחף לנוע לאורך נתיב זה, לעזוב את דרך החטאים ולשוב מדרכינו הרעות בחיפוש אחר דרכים חדשות, מרכזי הוא עבור התשובה. יתר על כן, מרכזי הוא לא רק עבור תשובתם של המשכילים והמתוחכמים; חיוני הוא לתשובתו של האדם הממוצע, היהודי הממוצע. אנשים אלו אולי בינוניים הם מבחינות מסוימות, אך אין סיבה שתשובתם תהיה בינונית, במונחים של מאמץ וכוונה. "ישתדל אדם": אף כשתשובה זו עצמה בינונית מבחינת תוצאותיה האובייקטיביות, יש לה פוטנציאל גדול להתקבל ולסייע לאדם להשיג כפרה. יכולה היא להיות חיונית ומלאת משמעות הן בשבילו והן בעיני הקדוש ברוך הוא עצמו.

בייחוד במשך עשרת ימי תשובה, חייב הבינוני לשאול עצמו אם עשה די, אם השקיע די מאמץ כדי להיות ראוי למצב נעלה של קשר אינטימי עם א-לוהים. אם נתאמץ, בתוך כל מגבלותינו, נוכל לעמוד לפני בוראנו ביום הכיפורים ולומר בענווה שעשינו כל שיכולנו, שניסינו כמיטב יכולתנו. בשפתן של הסליחות של ערב ראש השנה: עשינו כאמנותנו, ועתה נבקש ממך לעשות כאמנותך - לראות שכלל ישראל טהור וראוי לברכה של "וְיִסְלַח לְכָל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר טו, כו; יא, נ). כאשר ימלא א-לוהים את בקשתנו, נהיה ראויים לטהרה ולקדושה המתוארות בפסוק: "כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יְכַפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תְּטַהֲרֻ" (ויקרא טז, ל).

להזמנת הספר: נא ליצור קשר עם משרד הישיבה 02-9937300 שלוחה 0
או לסרוק את הברקוד

ישיבת הר עציון

ישיבת הר עציון, אלון שבות גוש עציון

טל: 02-9937300 | פקס: 02-9931298

דוא"ל: office@hartzion.org.il

אתר: Etzion.hartzion.org

עיצוב גרפי: ותקין **בוטיק**